

# Економічна безпека України: правовий аспект



Юрій САМОЙЛЕНКО,  
народний депутат України,  
Голова підкомітету з питань державної безпеки  
Комітету Верховної Ради України  
з питань національної безпеки і оборони



Мирослав ГРИГОРЧУК,  
позаштатний консультант  
Комітету Верховної Ради України  
з питань національної  
безпеки і оборони,  
кандидат юридичних наук

27



**Конституція України визначає найважливішими функціями держави захист суверенітету й територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки [1].**

**Розглядаючи економічну безпеку країни серед основних завдань держави, варто звернути особливу увагу на нормативно-правовий аспект її забезпечення.**

Навіть за належного опікування економічною безпекою держави, вжиття адекватних заходів щодо ефективного менеджменту економічних процесів як на макро- й мікрорівнях, так і за межами України, неодмінно постане потреба їх удосконалення, приведення у відповідність до наявних і потенційних економічних викликів і загроз, а також самоутвердження держави у світовій економічній системі господарювання.

Якщо питання і проблеми стану економічної безпеки України досліджували сучасні економісти, зокрема В. Геєць, З. Варналій, Д. Буркальцева, В. Кабанов, В. Похилюк, О. Наєнко, В. Третяк та інші, то проблеми правового забезпечення економічної безпеки держави вивчено недостатньо. Однак в умовах швидкої зміни економічних кордонів, створення міжнародних фінансово-господарських інституцій на різних напрямках економічної діяльності, посилення транскордонної співпраці особливого значення набуває подальший аналіз саме правової складової економічної безпеки України.

Стаття має на меті дослідити сутність поняття «економічна безпека» з погляду правового забезпечення

цього напрямку діяльності держави, розглянути основні складові процесу дотримання економічної безпеки шляхом застосування відповідних правових інструментів, розробити пропозиції щодо зміцнення правового режиму економічної безпеки України.

Прямуючи в майбутнє на засадах суверенності і незалежності, Україна неминує мала пройти шлях спроб і помилок, адже будь-яка країна незалежно від рівня її розвитку не здатна априорі здійснити стрибкоподібний перехід до вищої якості, тобто має забезпечити поступальний, поетапний і логічно впорядкований рух уперед якщо не в усіх, то хоча б у основних сферах життєдіяльності свого народу. До того ж ніхто не може визначити послідовність дій чи дати конкретний рецепт на всі випадки життя. Кожна країна має національні та економічні особливості, законодавчу базу, які формують підходи до виконання поставлених перед народами й державами різнопланових завдань побудови нового суспільства.

На цьому тернистому шляху, який у багатьох випадках політичній кров'ю конкретного народу (приміром, народи колишньої Югославії,

нині – країн Африки і Сходу), вкрай рідко складаються обставини, коли зовнішні сили повною мірою задоволені визвольними процесами, що відбуваються у близьких чи далеких сусідах. Другий бік цього надзвичайно складного питання – необхідність розв'язання внутрішніх етнічних, релігійних чи інших суспільних проблем (пов'язаних переважно з власністю чи ставленням більшості населення до землі та засобів виробництва), що є каменем спотикання на шляху до реальної свободи та незалежності.

Як правило, події, пов'язані зі здобуттям суверенітету, прямо або опосередковано негативно впливають на інтереси тих, хто тримав до цього часу повсталий народ у покорі через узурпацію влади чи економічному рабстві. Тому перед новоспеченими незалежними країнами – членами світової спільноти гостро постають питання не тільки захисту своїх революційних (еволюційних) завдань, а й вирішення інших життєво важливих завдань, одним із яких є стримування негативних тенденцій в економіці, насамперед щодо її переорієнтування відповідно до задекларованих гасел і завдань побудови певного суспільного ладу.



Саме в такій непростій ситуації у 90-х роках минулого століття опинилася Україна. Наш народ обрав шлях незалежності і змушений був пройти різні випробування, здобуваючи гідне місце серед інших народів світу.

Визнання України суверенною державою, а також низка інших знакових світових подій стали своєрідним каталізатором, що не тільки зумовив підвищення активності учасників господарських процесів у різних галузях економіки, а й урізноманітнив коло протиправних схем особистого збагачення і виведення з-під державної юрисдикції стратегічно важливих галузей економіки, що завдавало непоправної шкоди економічній безпеці держави. Така ситуація не могла не вплинути на вибір державної стратегії під час здійснення заходів, пов'язаних із дотриманням належного рівня економічної безпеки.

З огляду на тогочасні економіко-політичні реалії перед нашою країною серед основних завдань державотворення постали й ті, які потребували не лише політичної волі, активності народу чи наявності інших чинників, генерованих процесами розпаду СРСР. Насамперед вони стосувалися збереження економічних зв'язків, промислового потенціалу, отриманого в спадок від Радянського Союзу, створення ефективного законодавства, запровадження дієвих правових механізмів із забезпечення дотримання національних інтересів у економічній діяльності як в Україні, так і за її межами.

За таких умов поряд із суто політичними проблемами на порядку денному постали завдання щодо запровадження належного економіко-правового режиму, який, з одного боку, гарантував би захист економічних інтересів України на всіх без винятку рівнях міждержавного спілкування, а з другого – створював сприятливі умови для розвитку вітчизняної промисловості, забезпечував оновлення й вчасне заміщення технологічного оснащення заводів і фабрик, а також демонстрував припустимий рівень відкритості й інвестиційної привабливості для іноземних партнерів.

Для коректнішого означення кола завдань, пов'язаних із дослідженням правового сегмента в загальному контексті діяльності держави із забезпечення економічної безпеки, необхідно скласти логічний ланцюг із основоположних термінів, якими ми послуговуватимемося, висвітлюючи проблемні питання у сфері дотримання відповідного рівня правового супроводження та захисту економічних інтересів держави.

Першим і основним терміном нашого логічного ланцюга буде поняття «безпека», від якого ми, використовуючи логічні прийоми абстрагування й узагальнення, шляхом

звужування обсягу ключового поняття перейдемо до похідних від нього категорій «національна безпека» та «економічна безпека». З метою недопущення виходу за межі предмета дискусії також обмежимо зміст поняття «економічна безпека» правовими рамками, практично не торкаючись справді економічного аспекту цієї важливої проблеми.

Економіко-правова категорія «безпека» визначається як стан захищеності від будь-чого. Це поняття може застосовуватись як до найбільш загальних речей, так і конкретних ситуацій, пов'язаних з особистістю, суспільством [2].

Дослідження свідчить, що питання безпеки держави, насамперед її національної безпеки взагалі та економічної безпеки зокрема, врегульовано Конституцією України [1], законами України «Про основи національної безпеки» [3], «Про боротьбу з корупцією» [4], «Про захист від недобросовісної конкуренції» [5] та іншими.

Відповідно до Закону України «Про основи національної безпеки України» № 964-IV від 19 червня 2003 року «економічна безпека» входить до складу ширшого поняття – «національна безпека України», яка здійснюється шляхом проведення виваженої державної політики відповідно до прийнятих в установленому порядку доктрин, концепцій, стратегій і програм у політичній, економічній, соціальній, військовій, екологічній, науково-технологічній, інформаційній та інших сферах [3].

Є багато визначень поняття «економічна безпека». Однак, як засвідчує дослідження, поняття економічної безпеки, на думку деяких українських науковців, містить усі складові національної безпеки, що ставить знак рівності між цими поняттями. Тобто можна припустити, що зміст обох понять тотожний і ними однаковою мірою можна послуговуватися під час виконання завдань і наукового, і прикладного характеру.

Ми вважаємо такий підхід дещо некоректним, позаяк «національна безпека» за обсягом є значно ширшим поняттям від «економічної безпеки», бо, окрім економічних, містить і інші складові, як зазначено в Законі України «Про основи національної безпеки України». Це, наприклад, захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якої забезпечується сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання та нейтралізація реальних і потенційних загроз національним інтересам, тобто наявних та потенційно можливих явищ і чинників, що створюють небезпеку життєво важливим національним інтересам України та інші.

У цьому разі, обираючи підхід до вирішення зазначеного питання,

ми дослушуємося до доктора економічних наук М. Єрмошенка, який вважає, що до категорії «економічна безпека держави» доцільно відносити лише фінансову, внутрішньоекономічну і зовнішньоекономічну складові [6].

Науковці виокремлюють низку чинників, які є потенційною загрозою національним інтересам і національній безпеці України. На нашу думку, ці чинники необхідно диференціювати відповідно до вектора їх спрямування. Так, серед них слід означити суто економічні, як, наприклад, зменшення внутрішнього валового продукту, зниження інвестиційної та інноваційної активності і науково-технічного та технологічного потенціалу, зменшення обсягу досліджень за стратегічно важливими напрямками інноваційного розвитку, ослаблення системи державного регулювання і контролю у сфері економіки; недостатні темпи відтворювальних процесів та подолання структурної деформації в економіці; критична залежність національної економіки від кон'юнктури зовнішніх ринків, низькі темпи розширення внутрішнього ринку; нерациональна структура експорту з переважно сировинним характером та малою питомою вагою продукції з великою часткою доданої вартості; велика боргова залежність держави, критичні обсяги державних зовнішнього і внутрішнього боргів; небезпечне для економічної незалежності України зростання частки іноземного капіталу у стратегічних галузях економіки; неефективність антимонопольної політики та механізмів державного регулювання природних монополій, що ускладнює створення конкурентного середовища в економіці; неефективність використання паливно-енергетичних ресурсів, недостатні темпи диверсифікації джерел їх постачання та відсутність активної політики енергозбереження, що створює загрозу енергетичній безпеці держави. Тут доречно буде вказати й на прогалини в законодавстві, пов'язані з розв'язанням проблем забезпечення ефективного контролю з боку держави за вивезенням за кордон товарів (насамперед сировини природного походження), а також використанням протиправних і напівлегальних схем виведення валюти. Всі зазначені чинники є не лише реальною загрозою економічній безпеці України, а й безпосередньо підривають основи національної безпеки.

Інший вектор спрямування, а саме правову складову, можна означити наявністю таких небезпечних чинників, як нестабільність у правовому регулюванні відносин у сфері економіки, в тому числі фінансової (фіскальної) політики держави; недостатньо швидке, а в багатьох випадках і запізнеле нормотворче ре-





агування на ринкові зміни як усередині держави, так і за її межами, відсутність ефективної програми запобігання економічним і фінансовим кризам; зростання кредитних ризиків; «тінізація» національної економіки; переважання в діяльності управлінських структур особистих, корпоративних, регіональних інтересів над загальнонаціональними.

Серед згаданих правових ступорів, які найдеструктивніше впливають на загальний стан економічної безпеки держави, – надвисокий рівень лже-економіки (тіньовий сектор). Через те, що вона є тотальною, в економіці України відбуваються фактично неконтрольовані процеси, які не тільки розвалюють державну машину зсередини, підривають довіру до верховенства права, а і є джерелом геть усіх протиправних дій у господарсько-політичній сфері.

Оскільки об'єктами національної економічної безпеки є держава, суспільство, сім'ї, окремі громадяни, підприємства, установи, організації, окремі території, а також основні елементи економічної безпеки, то судження науковців Національного інституту стратегічних досліджень про те, що економічна безпека – це такий стан національної економіки, який забезпечує стійкість до внутрішніх і зовнішніх загроз і здатний задовольнити потреби зазначених вище суб'єктів, видається досить повним і таким, що містить всі основні складові цього поняття.

Сьогодні економічна безпека будь-якої країни – це загальнонаціональний комплекс заходів, спрямований на сталий розвиток і вдосконалення її економіки, котрий обов'язково включає механізм протидії зовнішнім і внутрішнім загрозам або ризикам, часто супутній діяльності держави як суб'єкта фінансових відносин [7].

Більшість науковців, які досліджували питання, пов'язані з економічною безпекою держави, дійшли висновку, що основними структурними елементами цього економіко-правового явища, які необхідно застосувати під час його аналізу, є такі: сировинно-ресурсна безпека; енергетична безпека; фінансова безпека; соціальна безпека; інноваційно-технологічна безпека; продовольча безпека; зовнішньоекономічна безпека [2, 6, 7].

Позаяк усі правовідносини в будь-якій сфері економіки чи під час здійснення соціальної політики регулюються нормами конкретних галузей права, то виникає питання ефективності та дієвості використання тих правових механізмів, які є джерелом легалізації таких міжсуб'єктних відносин. І проблема полягає не тільки в їх фізичній наявності, так би мовити, існуванні технологічної карти для впорядкування базових орієнтирів такого спілкування. Вони повинні

цілковито відповідати внутрішньому змісту заходів, які охоплює поняття економічної безпеки. З метою виконання цих заходів статтею 9 Закону України «Про основи національної безпеки» визначено повноваження суб'єктів забезпечення стійкості національної економіки до недружніх внутрішніх і зовнішніх проявів. Так, згідно з Конституцією і законами України такими суб'єктами відповідно до покладених на них повноважень є:

Президент України, Верховна Рада України, Рада національної безпеки і оборони України, Кабінет Міністрів України як вищий орган у системі органів виконавчої влади, Національний банк України, міністерства, інші центральні органи виконавчої влади, Служба безпеки України та Служба зовнішньої розвідки України, місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування.

Ґрунтуючись на положеннях Конституції України, інших законодавчих актів, ми розуміємо економічну безпеку держави як комплекс ефективних форм і методів захисту (з одного боку) і протидії (з другого боку) будь-яким недружнім проявам економічного (як зовнішнього, так і внутрішнього) характеру, які посягають на встановлений законом порядок реалізації всіма суб'єктами фінансово-господарських відносин, передбачених Основним Законом прав на об'єктивне самовідтворення і розвиток, примноження національного багатства, а також якісного й повного задоволення потреб українського народу.

Завдання щодо забезпечення стабільного функціонування економіки держави, боротьби зі злочинністю і протидії тероризму покладаються на правоохоронні органи.

Водночас треба наголосити на необхідності двостороннього зв'язку «держава – народ, народ – держава», бо лише через канали загальноприйнятого правового регулювання є можливим ефективний обмін інформацією про справжній стан економіко-соціальних процесів у суспільстві, визначення міри відповідності ініціатив «згори» реаліям життя, щоб здійснити вчасне та якісне коригування державної політики у будь-якій сфері життєдіяльності соціуму. А такий соціально-економічний клімат можливий лише за достатньої правосвідомості населення, його переконаності в реальній захищеності з боку держави в особі правоохоронних і контрольних органів від будь-яких протиправних проявів, а також упевненості в завтрашньому дні як для себе, так і для своїх нащадків.

Беручи до уваги викладене, можна дійти таких висновків: ми живемо в період кардинальних економічних перетворень, коли в дер-

жаві створюється потужний недержавний сектор економіки, а також відбуваються процеси, що потребують швидкого і коректного реагування з боку держави на економічні й політичні події в Україні та світі. На цьому етапі дуже важливо, щоб, приймаючи економічні та політичні рішення, уповноважені представники керувалися виключно національними інтересами, дбали про добробут народу та держави, розвивали ефективну співпрацю з іноземними партнерами, а також забезпечували належну економічну та національну безпеку. Саме в такому руслі потрібно вдосконалювати наше законодавство, яке має бути позбавлене елементів догідництва, політичної доцільності, надмірної поступливості, протекціонізму, а також забезпечуватиме сталий розвиток економічних зв'язків, зокрема й за межами України, дотримання необхідного рівня економічної та національної безпеки.

Неодмінною умовою виконання таких заходів є неухильне дотримання вимог законодавства, міжнародних договорів, ратифікованих Україною, в частині забезпечення економічної безпеки, а також виконання комплексу чітко періодизованих заходів і програм, спільно розроблених науковцями в галузях економіки та права на основі реальних макроекономічних показників.

## Джерела

1. Конституція України. Прийнята 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30.
2. Третяк В. В. Економічна безпека: сутність та умови формування // Економіка і держава. – 2010. – № 1. – С. 6–8.
3. Закон України «Про основи національної безпеки» [Електронний ресурс]. – <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/964-15>
4. Закон України «Про боротьбу з корупцією» [Електронний ресурс]. – <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/356/95-вр>
5. Закон України «Про захист від недобросовісної конкуренції» [Електронний ресурс]. – <http://zakon.rada.gov.ua/go/236/96-вр>
6. Єрмошенко М. М. Фінансова безпека держави: національні інтереси, реальні загрози, стратегія забезпечення. – К.: Київ. нац. торг.-екоп. ун-т, 2001. – 309 с.
7. Варналій З. С., Буркальцева Д. Д., Наєнко О. С. Економічна безпека України: проблеми та пріоритети зміцнення. Монографія / За заг. ред. проф. З. С. Варналія. – К.: Знання України, 2011. – 299 с.